

בניית החברות בין בני זוג

תמונת פתיחה: אני והסטנדר.

שנים של התעסקות עם עולמי העצמי בבניית האישיות, הן הרוחנית והן הגברית, מכהה את יכולת ההקשבה לזולת. כשאני יושב בישיבה בצורה אינטנסיבית אני משקיע כל מאמץ בקיום מצוות "ואהבת לרעך כמוך". אם החברותא מתאים לי – מה טוב. אם לא – חובתי למצוא חברותא אחר שיתמזג עם קצב הלימוד שלי. במקרים רבים הקושי שבמציאת חברותא מביא אותי ללמוד לבד, בקצב שלי, בדגשים שלי, בתשומת הלב שלי. "רק אני והסטנדר שלי". אם הסטנדר מפריע לי, אני מזיז אותו הצידה ולומד על שולחן. אם "בא לי" אני מקרבו אלי, משעין את הספר ומתעטף בו. יש סטנדר גבוה ויש נמוך. לא את כולם אני אוהב. אחרי שנקשרתי לסטנדר מכעיס אותי שמישהו לוקח לי אותו. תמונת עולם זו מציגה עולם קצת ילדותי, מאד אגואיסטי, אך מוכר לרבים מאיתנו שחוו את חווית תקופת הלימודים שלאחר שנות התיכון. המסר הסביבתי מאד ברור – תתעלה! העבודה היא אישית והקבוצה אינה אלא מסגרת תומכת להתעלות האדם והשלמת אישיותו. מעטים הם אלה הבשלים כבר בשלב זה ליצירת זוגיות. היכולת לפנות חלקים מן האני לטובת ה"אנחנו" מחייבת בגרות גדולה. שנות ה"ערה" של ילדותינו הכרחיות לצורך הצמיחה האישית הזו. אי אפשר לדחוק את הקץ ואי אפשר לקצר את התהליך. כמובן שעובדים איתנו על כישורים חברתיים, על מימוש מצוות "ואהבת לרעך", על התחשבות ועל נתינה – אך כל זה אינו בא במקום הבגרות הפנימית הנובעת מעומק אישיותו של האדם.

דמותה של האשה כמפתח – "מלחמת היצר של עולם המוסר".

בתוך תהליך הגדילה של האיש והכנתו לחיים חברתיים תחת הכותרת "ואהבת לרעך כמוך", נכנסת תמונת האשה לתוך עולמו. ככל שהחברה ממדרת יותר את המינים כך יש חשש גדול יותר שתמונת הבת תתפרש בעיני הבן כתמונה סטריאוטיפית ולא כממשות. מה מקומה של האשה בתוך החוויה האישית הזו? כל מי שרגיל בספרות תורנית מוסרית יודע שהאשה (כמושג!) היא מקור כל הפיתוי והסטת האדם מן המסילה של עבודת ה'. דוגמה קיצונית, אך מוחשית, לתופעה זו ניתנת לנו על ידי הסופר חיים גראדה, שתיאר בצבעים עזים את דמותם של בני ישיבות המוסר ומלחמתם ביצר (בעיקר בספר "צמח אטלס").

בליבו של הספר עומדת סוגיית היחס לגוף, ליצרים ולעבודת ה' שנראית כסותרת אותם. המאבק בישיבתו של צמח אטלס אינו יודע מנוח. היצר אורב בכל פינה ומנסה בתחבולות להפיל אותך ברשתו. באחד מהדיאלוגים בספר מתווכח צמח אטלס עם ה"מחזה אברהם", הטוען שלימוד התורה מכניס כל אדם לבית מדרשם של אבות האומה והם המגינים עליו מכל תענוגי העולם הזה. כנגדו טוען צמח אטלס: "אילו נמשך האדם מטבע ברייתו לחיים נעלים יותר של רוחניות, היה די בש"ס ובפוסקים, אבל החומר, הגוף, מוריד הכל ארצה, אפילו הנאצל שבבני התורה".

הספר מגולל את עולמו המיוסר של הפלג היותר מחמיר בתנועת המוסר, עולמו של "הסבא מנובהרדוק", ר' יוסף יוזל הורוויץ. תנועה זו זיהתה את העולם כזירת מאבק בין טבעו של עולם הכבוש על ידי היצרים לבין עולם השכל שעניינו להתגבר ולהשתלט על הטבע המחטיא את האדם. המלחמה הזו מייאשת כי האויב (היינו היצר) הרבה יותר מהיר וחכם לעומת השכל שפועל לאט וברפיון. עבודת האדם בתורת המוסר עוסקת בביור המידות ובתיקונם. ידועים תלמידי "נובהרדוק" בהתנהגותם המשונה, שנועדה לשבור את גאוותם ולהעלותם למסילת השלטון של הרצון על היצר. נקודת המוצא במלחמה זו היא חוסר האמון באדם. הכל נשלט בעצת היצר והדמיון מוליך את האדם למחוזות החטא. רק דריכות אין סופית ומאבק חסר פשרות יכולים לעזור לנו לעבור את העולם הזה בשלום, נקיים מחטא ומנוקים מעוון.

עולם הישיבות שפגשתי בנערותי ובבגרותי כבר לא היה מוגדר ומקוטב להשקפות ברורות. פגשתי תמהיל של "נובהרדוק" עם "סלובודקה" (הזרם האלטרנטיבי בתנועת המוסר, המדגיש את מעלתו של האדם), שני אלה ממוזגים עם "בריסק" והכל צבוע ביחד בהשקפתו של הרב קוק. בכל אחת מהישיבות שלמדתי או ביקרתי היו דמויות מופת מסוגו של "צמח אטלס" – הם היו לוחמים של ממש. הכל התפארו בהם והם סימנו את הרף העליון של תכלית האדם בעולמו. עולמו של ה"חזון איש" כיציר אלטרנטיבי לעולמו המתוח של "צמח אטלס" לא כל כך הודגש. מעטים היו הדמויות שניתבו את התלמידים למסילות רגועות של שמירת תורה וקיום מצוות. שעת "סדר מוסר" בערבו של יום היתה שעה של סיכום יום קרב והערכות להמשך המלחמה. את ההרמוניה שבין כל חלקי האדם: גופו, נפשו ונשמתו, לא למדנו בסדר זה.

דמות האשה כאובייקט מיני בחברה הליברלית: "תראי לי/ טרי לי"

הגעתי לצבא. האידיאות הגדולות של שירות איכותי לשם קיום מצות "והורשתם... וישבתם" נמהלות במציאות ישראלית לא פשוטה. זכיתי להשתתף במלחמה ובמשימות קרב אך האויב האמיתי שמולו התמודדתי היה הדיבור. שום דבר לא הכין אותי לגודש הגסות של השפה הישראלית בצבא. המיניות שטפה את הכל. מחוט ועד שרוך נעל – הכל רמז על החשק המיני שמציף את החיילים. סוללה תמימה במכשיר קשר נושאת את שם הבתולין, מדריכי ספורט מעודדים את החיילים לבצע תרגילים הנקראים על שם תנחות אירוטיות, ומעל הכל – השיחה החופשית בין החיילים. החבורה הגברית נמדדה על סמך מידת הכיבוש שלהם. מי שהצליח לפתות את חברתו "יצא גבר". הבנות נמדדו על פי הקודים הללו. אין אישיות אלא חפץ.

אם בעבר היה ניתן לדבר על "שפת הצבא" ו"שפת האזרחות" הרי שהיום שתי השפות התאחדו לגסות אחת. לדוגמה: באחד מסרטוני הפרסומת לחברת נקניקים ניתן היה לצפות בגבר המשדל את זוגתו במילים: "תראי לי". לאחר מסע הפיתוי הגס הזה הוחלפה התמונה והמסך התמלא בתמונת נקניק עם כיתוב "טרי לי". כמה כסף שולם למוחם המחודד והאליים של חברת הפרסומאים הזו? החברה הישראלית מוצאת עצמה שטופה בחיפושי תענוגות שאין בינם לבין מערכת זוגית ולא כלום. כל התרבות של צרכנות מין (הכוללת בתי זנות, סחר בנשים, מכוני ליווי

ומסיבות חשק) מעיד על שבר נורא שעובר על החברה כולה. גם מקומות מהוגנים ונורמטיביים נשטפים בתרבות הכוללת הזו. באחד ממאמריו מבטא הרב י"ד סולובייצ'יק את היחס לבת הזוג הנשקפת מתרבות החשק הזו:

רודף התענוגות נעשה אנוכי, מאוהב בעצמו ומעריץ את עצמו. אנוכיותו צומחת לממדים כאלה, עד שהנאתו מתבטאת פחות באמצעות פריקת המתח הגופני, ויותר באמצעות ידיעה כי הוא שולט בזולת... למעשה הופך האדם את בת זוגו לחסר אישיות, בהקנותו לו מעמד של "זה" (=חפץ חסר מעמד). אחד מן השותפים נעשה לאדון-פרסונה, ואילו האחר הופך להיות עבד, בבחינת חפץ... יחסו של הקוף הזכר אל הבננה, הוא כיחסו אל הנקבה. שתייהן נותנות ביטוי לקיומן כתגובה על תביעותיו של האורגניזם, המונע על ידי לחצים כלשהם למראה מה שיכול להביא ולסיפוק. עם התפרקות המתיחות האורגנית, מגיעה מערכת היחסים לסיומה. מוסד הזנות הוא הדוגמה הטובה ביותר לסוג כזה של יחסי "אני"- "זה" בתחום המיני. הגבר הנזקק לשירותיו של מוסד זה, רואה את האישה אך ורק כאובייקט שנועד לשרת מטרה אחת בלבד - סיפוק צרכיו שלו. היא בחינת "זה", גורם סיפוק, מקור להנאה חייתית ותו לא... הזנות היא אולי התופעה הנתעבת ביותר של עולם עובדי האלילים, והתנ"ך נלחם נגדה בלא רחם, כיון שכל צורה של פעולה מינית אשר אחת היא לה מי יהיה בן הזוג, מאבדת את המרכיב האישי שבה, ועל פני השטח עולה יסוד השליטה הכוחנית. ה"אני נהנה מן ה"זה". בחוויה זו לא נוטל חלק "אני" אחר.¹

כשהאשה נתפסת בעומק התודעה הגברית כ"אובייקט מיני" ולא כ"צלם אלהים" מתערער הבסיס של ההתקשרות הזוגית. החברות והערבות מתחלפת במערכת של פיתוי והשגה, שליטה וכניעה.

איש ואשה = צלם אלהים (חברה מעורבת דתית לכתחילה)

שני הסעיפים הקודמים: דמות האשה כמפתח בספרות המוסר ודמות האשה כאובייקט מיני בעולם הליברלי משמשים ביחד כצבת הלופת את הנוער הדתי הפתוח לשני העולמות גם יחד. היום, כשאני נפגש עם זוגות צעירים, מדריכי חתנים וכלות ומתבגרים רבים, אני יודע שאפשר לנסות ולהתוות קו חינוכי משלים יותר, הרמוני יותר, שמכיר את הדרך לעבוד את ה' על ידי העלאת הגוף ולא על ידי עקידתו. כחלק מעבודה זו נדרשת עבודה המכירה בחברה המעורבת לכתחילה. לא "תקלה" של חינוך קלוקל אלא הכשרה לחיים של מציאות עולמית שבה האשה ואיש נושאים יחד בתפקידים בכל מרחבי החיים. כידוע נושא זה עומד כסלע מחלוקת בין שני זרמים של הציונות הדתית. הזרם האחד מבקש לראות את ההפרדה בין המינים כנקודת היסוד בהתעלות הדתית של האדם בפרט והחברה בכלל. לחיזוק עמדתם מציגים קברניטי הזרם הזה את פירותיו הבאושים של החינוך המתירני. הסיפורים המצמררים על שבר המשפחה המודרנית וריסוק הנאמנות האינטימית של הבית מקנים לזרם הזה נקודות יתרון משמעותיות במאבק הרוחני הזה. אפשר לומר בלי הגזמה ששאלת שילובה של האשה במערכות החיים היא השאלה

¹ הרב י"ד סולובייצ'יק, אדם וביתו, עמ' 92 – 93.

המרכזית המפרידה בין שני הזרמים בציונות הדתית. היהודית – דמוקרטית. בשני העשורים האחרונים הפך נושא זה למרכזי ומהותי שמחייב חשיבה מחודשת וכוללת: לימוד תורה, מערך הכוחות בבית, מקומה של האשה בתפילה ובקריאת התורה, מעמד הנשים כמורות הוראה. שאלות אלו נובעות משינוי כולל של מעמד האשה בחברה. אם לפני תשעים שנה נחלקו הרב עוזיאל והרב קוק על זכות בחירה לנשים, הרי שהיום נשים דתיות מנהלות מערכות ציבוריות ועיסקיות ללא שום הבדל מהגברים. בעולמה של התורה מהווה הנושא הזה סלע מחלוקת. בכל פעם שמתעוררת שאלה הקשורה לשינוי מצבה של האשה מתפרצת זעקה מצד השמרנות ההלכתית שזוהי "רפורמה". רבנים רבים רואים בדרישת האשה לשינוי במעמד במערכת החיים הדתיים מגמה חיצונית וזרה, היונקת מזמורות זרות של פמיניזם. נושאי דגל ההפרדה מבקשים להעלות על נס את מיקומה של אשת החיל בירכתי ביתה כמי שמופקדת על המשפחה ואוצרת את האש הפנימית. המסר הכללי העולה ממגמה זו הוא שאין לאשה מה לחפש בניהול החיים הציבוריים ובהשתתפות במערכות החיצוניות. אולם נקודה זו דורשת עיון וביקורת. האם העצמת האשה בחברה נחשבת להתקדמות או נסיגה. האם האשה המשכילה מממשת את רצון ה' בהיותה "צלם אלקים" או שהיא חודרת לטריטוריה של האיש ומערערת את יסודות הבית. תוצאות התשובה לשאלה זו יקבעו את שאר הדברים. אם אני מאמין שהאשה צריכה להיות שותפה בכל המערכות: בלימוד תורה, בהשכלה, בפרנסה, בחיי הציבור ובקביעת המדיניות של הכלל - הרי שהעירוב בין המינים הוא הכרחי. אי אפשר לדמיין ניהול קהילה בלי שבהנהלה תשבנה נציגות הנשים. איך אפשר לעסוק בשאלות של חינוך וחברה תוך הדרה של חמישים אחוז מן האוכלוסייה. רק המאמין שמקומה של האשה בארבע כתלי ביתה יכול להמשיך לשאת את דגל הפרדה המוחלטת והדרת הנשים מכל מערכות החיים הכלליים. כל מי שחי מתוך הבנה ואמונה שהעולם נמצא במהלך של התעלות ושחלק מהתעלות זו הוא הוצאת האשה מעולם של בערות ונחיתות למקום של דעת ושיוויון מעמדי לא יכול לתת ידו להסגרת האשה ובידודה ממערכות החיים. מכיוון שכך אנו מוכרחים לפלס דרך שבה פוסעים יחד גברים ונשים מתוך כבוד והקשבה ולא מתוך יצר והפחדה. חיים משותפים אינם משחררים מאחריות ליצירת גבולות ברורים של גדרי צניעות וקדושה. המשימה הגדולה שאנו נוטלים על עצמנו היא לייצר מערכות של חיים משותפים, המכילים את ערכי העולם הרואה את האשה כשותפה מלאה, אך להקים גם מערכת של מסננים העוזרים לנו לשמור מפני הפריצות והפיתוי ששוטף אותנו.

כחלק מהמהלך ליצירת החיים המשותפים צריך לעסוק גם בחינוך בשנות היסוד והנערות. אי אפשר לחנך לשותפות של אמת אם אין מפגשים רגילים בין המינים. ההפרדה הטוטאלית מזיקה למהלך הזה ומערכת החינוך הדתית מוכרחה להתעמק בסוגיה זו ולנווט את עצמה למקום של שיווי משקל.

כמו בכל הנושאים ההלכתיים גם נושא זה עובר תהליך של הבשלה והפנמה, והרבנים כמו הציבור מתרגלים לשינוי במעמד של האשה. לאור השינוי הזה אנו מחוייבים להוביל קו ברור שמלווה את חינוכם של הבנים ביחס לראיית האשה כשותפה למילוי האתגרים של האדם בעולם. לא אשה כ"אובייקט מיני" אלא כ"צלם אלהים". ברגע שקיבלנו על עצמנו את ההגדרה הזו נכנסנו למהלך

שלם של יחס אחר לאשה. אי אפשר לסבול את היחס המשפיל המתייחס לאשה כחפץ כמו שאי אפשר להשלים עם אמירות שובניסטיות המעמידות את האשה כנחותה מן האיש. אלף תרוצים לא יעמדו אל מול התובנות הניאו – אפלטוניות ששלטו בכל ספרות ימי הביניים ושראו את האיש כבריאה משכילה לעומת האשה המשמשת כחומר בלבד. את היחס של חכמים ראשונים אפשר להבין על רקע תקופתם אך אי אפשר להשלים עם אמירות כאלה גם בתקופתנו. חובת החינוך מוטלת על ההורים, המורים והרבנים – להעמיק ולהגביה את התובנה אודות צלם האלהים של האדם, ואשה בכלל אדם.

זוגיות של שיתוף ושיוויון

את תמונת העולם שלנו אנו מצירים על פי מה שרואות עינינו ועל פי דמויות שמשורטטות עבורנו לשם חיקוי ולימוד. על מה שרואות עינינו לא אדבר כאן כי כל אחד רואה בביתו דגם שונה. בשורות הבאות אני מבקש להתמודד עם שאלה קשה של תמונת העולם שעולה לנו מן המקרא ומספרות חז"ל ביחס למערכת היחסים של בני זוג.

אלא שלא כל השרטוטים שווים ולעיתים אף סותרים זה את זה ומציגים תמונת עולם שונה מקצה לקצה. אחת הדוגמאות לציור שונה בתחום מערכת היחסים בין בני זוג היא סיפור אהבתם של רבי עקיבא ואשתו, בת כלבא שבוע. על ראשיתו של ר' עקיבא אנו לומדים ממספר מקורות. המוכר ביותר הוא זה המספר על אהבת בתו של כלבא שבוע, מעשירי ירושלים, בשעה שעקיבא היה רועה את צאן אביה:

רבי עקיבא רעיא דבן כלבא שבוע הוה, חזיתיה ברתיה דהוה צניע ומעלי, אמרה ליה: אי מקדשנא לך אזלת לבי רב? אמר לה: אין. איקדשא ליה בצניעה ושררתיה. שמע אבוה אפקה מביתיה, אדרה הנאה מנכסיה. אזיל יתיב תרי סרי שנין בבי רב. כי אתא, אייתי בהדיה תרי סרי אלפי תלמידי. שמעיה לההוא סבא דקאמר לה: עד כמה קא מדברת אלמנות חיים? אמרה ליה: אי לדידי ציית, יתיב תרי סרי שני אחריני. אמר: ברשות קא עבידנא, הדר אזיל ויתיב תרי סרי שני אחריני בבי רב. כי אתא, אייתי בהדיה עשרין וארבעה אלפי תלמידי [כתובות סב, ע"ב].

תרגום: רבי עקיבא היה רועה של בנו של כלבא שבוע. ראתה אותו בתו של כלבא שבוע שהוא מעולה וצנוע. אמרה לו: אם אתקדש לך תלך ללמוד בבית מדרש? אמר לה: כן. התקדשה לו בצניעה ושלחה אותו ללמוד. שמע אביה והוציא אותה מן הבית. הדיר אותה הנאה מנכסיו. הלך רבי עקיבא וישב שנים עשרה שנים בבית המדרש. כשחזר, באו עמו שנים עשר אלף תלמידים. שמע זקן אחד שאומר לאשתו: עד כמה את יושבת אלמנה חיה. אמרה לו [לזקן]: אם הוא יציית לי – ישב עוד שנים עשרה שנה אחרות. אמר רבי עקיבא [לעצמו] אם כך, יש לי רשות. הלך וישב עוד שנים עשרה שנה בבית המדרש. כשבא באו אתו עשרים וארבעה אלף תלמידים.

סיפור זה, הנחשב לנכס צאן ברזל באגדות חז"ל, אינו מבהיר מאומה על שיטת הלימוד של רבי עקיבא ועל חידושו בתורה. הסיפור מובא בתוך קובץ סיפורים העוסקים בשאלת ההיתר לחכמים לעזוב את ביתם כדי להתמסר לתורה. כדי להבין את מלוא משמעות לימודו של ר' עקיבא עלינו להיעזר בניסוח אחר של הסיפור:

מה היה תחלתו של ר' עקיבא. אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר אמר מי חקק אבן זו אמרו לו המים שתדיר נופלים עליה בכל יום אמרו לו עקיבא אי אתה קורא "אבנים שחקו מים" (איוב יד, יט). מיד היה רבי עקיבא דן ק"ו בעצמו מה רך פסל את הקשה דברי תורה שקשין כברזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר ודם מיד חזר ללמוד תורה. הלך הוא ובנו וישבו אצל מלמדי תינוקות. אמר לו: רבי למדני תורה. אחז רבי עקיבא בראש הלוח ובנו בראש הלוח. כתב לו אלף בית ולמדה. אלף תיו ולמדה. תורת כהנים ולמדה. היה לומד והולך עד שלמד כל התורה כולה [אבות דרבי נתן נוסח א, פרק ו].

ר' עקיבא עולה על במת ההיסטוריה שלנו כאדם מבוגר, נשוי ואב לבן.ⁱ הוא מופיע על רקע פי הבאר, כשהוא עומד ומתבונן במה שעניו רואות. גם ללא לימוד בבית המדרש הוא מבין מדעתו ויכול לדרוש "קל וחומר". קל וחומר נפלא, הבנוי ממערכת סמלית של אבן ומים כמשל ללב ותורה (בהתאמה). הקל וחומר, בניסוח שלפנינו, בנוי כך: מה הרך (=מים) פוסלים (=מעצבים, מלשון פסל) את הקשה (=האבן). דברי תורה, שהם קשים כברזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי (שהוא רך). יש משהו עקום ב"קל וחומר" זה. אם ר' עקיבא יודע שלבו רך והתורה קשה כברזל, אין לו צורך במשל כדי לדעת שהקשה מבקיע את הרך. זאת ועוד - קשה לדמות את התורה לברזל. ההתאמה הרגילה במערכת סמלית זו היא של תורה למים, וללב, ובהקשרים מסוימים - לברזל. ואכן, בנוסח אחר מופיע המשל כך:

אמר וכי לבי קשה מהאבן. [אבות דרבי נתן נוסח א, פרק יב]

המשל מובן. המים ששחקו את האבן עוררו את מחשבותיו של רבי עקיבא להרהר בלבו, על שבמשך ארבעים שנה לא קיבל לחלוחית של תורה. פיסול המים באבן דירבן אותו להיכנס ללימוד ארוך של שחיקת הלב עד לפתיחתו לתורה.ⁱⁱ

עכשיו נוכל לחזור לסיפור האישי של ר' עקיבא. לפי הסיפור בניסוחו הבהילי, אותו הבאנו ראשונה, עזב ר' עקיבא את הבית לשתיים עשרה שנה, ואחריהן לשתיים עשרה שנה נוספות, בהסכמתה ובברכתה של אשתו. לפי ניסוח הסיפור באבות דרבי נתן, הוא נשאר בבית, ובמקביל ללימוד דאג גם לפרנסה:

בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים. חציה מוכר ומתפרנס וחציה מתקשט בה. עמדו עליו שכניו ואמרו לו: עקיבא אבדתנו בעשן מכור אותן לנו וטול שמן בדמיהן ושנה לאור הנר. אמר

להם הרבה ספוקים אני מסתפק בהן: אחד שאני שונה בהן, ואחד שאני מתחמם כנגדן ואחד שאני ישן בהם. אמרו לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב. היתה אשתו יוצאה בקרדוטיין ובעיר של זהב. אמרו לו תלמידיו רבי ביישתנו ממה שעשית לה. אמר להם הרבה צער נצטערה עמי בתורה.

לעומת הסיפור הזה, בו גדל רבי עקיבא מתוך הבית, עם הבית, מספר הבבלי על המפגש של רבי עקיבא עם אשתו בחזרתו לביתו, כשעשרים וארבעה אלף תלמידיו מלווים אותו:

שמעה דביתהו הות קא נפקא לאפיה, אמרו לה שיבכתא: שאילי מאני לבוש ואיכסאי, אמרה להו: "יודע צדיק נפש בהמתו" (משלי יב, י).

כי מטיא לגביה, נפלה על אפה קא מנשקא ליה לכרעיה, הוּו קא מדחפי לה שמעיה, אמר להו: שבקוה, שלי ושלכם שלה הוא. שמע אבוה דאתא גברא רבה למתא, אמר: איזיל לגביה, אפשר דמפר נדראי. אתא לגביה, א"ל: אדעתא דגברא רבה מי נדרת? א"ל: אפילו פרק אחד ואפילו הלכה אחת. אמר ליה: אנא הוא, נפל על אפיה ונשקיה על כרעיה, ויהיב ליה פלגא ממוניה.

תרגום: שמעה אשתו שהוא חוזר הביתה, יצאה לקראתו. אמרו לה שכנותיה: לכי שאלי בגדים נאים להתכסות. אמרה להן: "יודע צדיק נפש בהמתו". כשהגיעה אליו, נפלה על פניה ונשקה לרגליו. בקשו השמשים של הרב לדחפה. אמר להם: עזבוה: שלי ושלכם שלה הוא. שמע אביה שהגיע אדם חשוב לעיר, אמר: אלך אליו, אולי יפר את נדרי. בא אליו, אמר לו: האם נדרת על דעת כך שיהיה אדם חשוב? אמר לו: אפילו [למד] פרק אחד ואפילו הלכה אחת אמר לו: אני הוא, נפל על פניו ונשקו על רגליו, ונתן לו חצי מרכושו.

כדאי לשים לב שסיפור זה בא ברצף הסיפורים שמביא הבבלי במסכת כתובות, בהם ישנו מתח קשה בין התורה לבין המשפחה, או האישה.ⁱⁱⁱ האווירה המתוחה בכל הסיפורים נוצרת כתוצאה מתחושה של בגידה. לבו של החכם נמשך אחר לימודו, והוא שוכח את ביתו, או שאינו מגיע אליו בזמן הראוי. הרבה מקרי מוות באו לעולם כתוצאה מדמעות מיותרות בסיפורים אלו.

כסיפור נגדי מובא בתלמוד סיפורו של ר' עקיבא המתאר כיצד ניתן ליצור הרמוניה של תורה השייכת לאישה. התורה לא נתפסת כחותרת תחת הבית אלא כמייצבת אותו.

גם אם אצל הרב היתה זו אידיליה המסתיימת בתכשיט לשיער - "ירושלים של זהב", הרי שחיקוי האידיאל תמיד יוצא רע (כמו כל יחס בין חיקוי למקור).

רבים ניסו ללכת בדרכיו של רבי עקיבא ולהתמסר לתורה בברכת הבית. המדרש יודע לספר על שני תלמידים של רבי עקיבא שהלכו ללמוד אצלו ועזבו את ביתם לשנים רבות: חנניה בן חכניי ור'

שמעון בן יוחיי הלכו ללמד תורה אצל ר' עקיבה בבני ברק ועשו שם שלש עשרה שנה, ר' שמעון בן יוחיי הוה משלח כתבין לביייתה והוה ידע מה בביייתה, חנניה בן חכיני לא הוה משלח כתבין לביייתה ולא הוה ידע מה בביייתה, שלחה אשתו ואמרה לו בתך בגרה בא והשיאה, צפה ר' עקיבה ברוח הקודש אמי כל מי שיש לו בת בוגרת ילך ושיאה, מה עבד, אזל למליתה שמע קלהן דמלוותיה אמרן בתו שלחכיני מליי קולתיך וסוק לך, הוות מהלכה והוא מהלך בתרה עד זמן דעלת לביייתה, לא הספיקה ביתו לראותו עד שיצאתה נשמתה, ואית דאמרין חזרת [בראשית רבה (תיאודור-אלבק) כ"ו, פרשה צה].

תרגום: חנניה בן חכינאי ור' שמעון בן יוחיי הלכו ללמוד תורה אצל רבי עקיבא בבני ברק ועשו שם שלש עשרה שנה. רשב"י [רבי שמעון בר יוחאי] היה שולח איגרות לביתו והיה יודע מה בביתו. חנניה בן חכינאי לא היה שולח איגרות לביתו ולא היה יודע מה בביתו. שלחה לו אשתו ואמרה בתך בגרה בוא והשיאה. צפה רבי עקיבא ברוח הקודש ואמר: כל מי שיש לו בת בוגרת ילך ושיאה. מה עשה? הלך לבאר ושמע קולות של השואבות ששאמרו "בתו של חכינאי מלאי כדך ולכי לך". היתה הולכת והוא אחריה. עד שהגיעה לביתה. לא הספיקה אשתו לראותו עד שיצאה נשמתה ומתה. ויש אומרים שחזרה לחיים.

ברור שהמדרש מבקש למתוח ביקורת על אופן ההתנהלות של עזיבת הבית לצורך לימוד תורה.^{iv} על אף זאת, מאז ועד היום משמשות מילותיו של ר' עקיבא: שלי ושלכם – שלה", קוד המבקש להודות לבית שמשותף עם אחד מבניו באהבה אחרת - אהבת התורה.

"כשמחך יצירך בגן עדן מקדם" – על המעבר מפיתוי לזוגיות

על פי פרשת הבריאה (בראשית פרק א) נברא האדם במיניות כפולה: "זכר ונקבה בראם, ויקרא את שמם אדם". הגדרת האדם אינה קשורה למינו אלא למהותו – בהיותו צלם אלוהים. ההרמוניה של הבריאה באה לידי ביטוי בבריאתו של האדם. הזכר והנקבה הם שני צדדים של הצלם. כחלק ממהותו נדרש האדם (איש ואשה) להיות שותף להמשך בריאת העולם: "פרו ורבו ומלאו את הארץ". פרק ב, המתאר את בריאת האדם באופן שונה, פותח ביצירת האיש והנחתו בתוך הגן, מספר על בדידותו ועל השלמתו בצורת האישה שבאה מצלעו. מצבו של אדם מתואר בפרק זה במילים: "לא טוב היות האדם לבדו". פסוק זה מבטא את כמיהתו של האדם לחלוק את חייו בשותפות. אין בפרק זה מאומה מצלם האלוהים שבאדם, אין כלל עיסוק בחובת ההולדה, אלא בבדידות המעיקה של הנברא הראשון. לאיש ולאשה יש שמות, הם לא שייכים לכלל הטבע אלא הופכים להיות אנשים פרטיים, מיוחדים ומתייחדים. רק לאחר החטא של האכילה מעץ הדעת, נכנסה המיניות לעולם. אדם וחוה מגלים את מיניותם ועימה באה גם הבושה. בעטיו של נחש נכנסה ביניהם גם התחרות, הקנאה ומשחק הורדת הידיים. קללת האל לאישה מכריעה במאבק הזה לטובת הגבר: "אל אישך תשוקתך והוא ימשול בך". ההשתוקקות והשלטון ירדו

כרוכים לעולם. בכל מקום שיש השתוקקות יש שליט ונשלט. לעולם המשתוקק ישלם את המחיר של מושא התשוקה. בדגם המקראי תהיה זו האישה הזקוקה לפטרוץ. אך במציאות חברתית אחרת התפקידים יכולים להתחלף. אם האיש יהיה המשתוקק תהיה זו האשה שתגבה את המחיר המלא: "שכל המשתוקק על חברו - חבירו מושל בו, אלא שדברה תורה בלשון בני אדם, אלו הזכרים" (רבקה לוביץ, מדרש "תנות"). הורדת הידים שבין המינים הפך להיות לטבע שני של האדם. זכר ונקבה הפכו להיות שני צדדים שלא יכולים זה בלי זה אך מתחת לתלות ההדדית הזו מסתתר איזה נחש שמכניס לתוכם את הקנאה והתחרות, ועימה השנאה וההתגוששות. היטיב לבטא זאת הרב י"ד סולובייצ'יק (מאמר בכתב העת Tradition 1964):

כך הופך העימות המופלא של אדם וחיה לנסיון מכוער של שחיקת האישיות האדם של ימינו מבקש להיראות מושל – גיבור ולהכניע את חיה לממשלו האידיאולוגי הדתי, הכלכלי, או הפוליטי. קללת חיה אחר שחטאה "והוא ימשול בך" נתגשמה בחברה בת זמננו. היחס החם האישי בין שני בני אדם, נדחק מפני יחס סובייקט אובייקט פורמאלי המתבטא בשאיפה לשררה ולעליונות.

אפשר לבחון את המתח הזה שבין האיש והאישה דרך הפסוקים המתארים את קריאת השמות בפרשה שלנו. בפרק ב (לפני החטא) קורא האיש בשם לאשתו: "זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זו".

אך לאחר החטא (פרק ג, כ) הוא קורא לה בשם חיה: "כי היא היתה אם כל חי". השם חיה בארמית דומה לנחש (=חיויא). האיש מבקש להשתרר על האשה. קריאת השם הוא ביטוי לאדנות ושלטון. במעשה זה הוא מנסה לקבע את מערך היחסים שביניהם. מיד לאחר הגירוש מגן עדן מספרת הפרשה על לידת הבן הראשון של הזוג הראשון (פרק ד):

והאדם ידע את חיה אשתו ותהר ותלד את קין ותאמר קניתי איש את ה'. האשה שמה עצמה כיוצרת השותפה לה' במעשה בראשית. "קניתי איש" מבטא עוצמה וכוח. היא זו שקוראת בשם שנושא בתוכו את כל עוצמת האדם הקנייני. רק לאחר שירצח האדם המשתרר הזה את אחיו תשנה האם הקדמונית את טעמה. בלידת הבן השלישי, שת, היא תאמר: "שת לי אלהים זרע אחר". אני רק כלי מחזיק ברכה. האלוהים עשה את האדם. "עכשיו אינה מביטה אל בנה זה אלא כאל מתנה שניתנה לה מן השמים" (קאסוטו בפירושו לבראשית).

על רקע מאבקים אלה נתמקד במעמד החופה ובשבע הברכות. יחסי איש ואשה שטרום החטא מבוססים על הטוב שביחד ועל הלא טוב שבהיות האדם לבדו. לפני ארסו של הנחש היו שניהם במעמד שווה של צלם אלהים ולא שתו לבם אל שאלת השלטון בבית.

אכן יש סגנונות חיים שבהם נושא החברות בין בני הזוג אינו מרכיב ראשוני ביצירת הקשר. לא בגלל שהם מזלזלים באחד מן הצדדים, אלא מטרת הנישואין אינה כוללת את החברות. בחברה

החרדית מתבסס הקשר הראשוני בבדיקת ההתאמה בין בני הזוג באופן מקיף, על ידי המשפחות ואם אפשר גם על ידי הרפואה (למניעת מחלות תורשתיות) ולאחר אישור המשפחות ייפגשו בני הזוג לתיאום ציפיות.

בחברה המודרנית, שבה צעירים מפלסים את דרכם לזוגיות בעצמם, נושא החברות מקבל מקום מרכזי ומקדים בסדר החשיבות את השיקולים האחרים. בת הזוג אינה רק שותפה פונקציונלית להבאת חיים וגידול משפחה. היא בעלת ברית, חברת נפש, שותפה למאויים רוחניים ונפשיים. הצורך באשה כחברה אינו מובן דיו למי שלא חסר חברים, או למי שמדמה שאינו זקוק לחברים.

בין רבי עקיבא לבן עזאי - שני דגמים של זוגיות

העולם רגיל לצטט את משנתו של רבי עקיבא ש"ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה". אולם בן עזאי מציג, על פי הספרא (קדושים ד) והירושלמי (נדרים פרק ט הלכה ד), דגם אחר: ואהבת לרעך כמוך: ר' עקיבא אומר זהו כלל גדול בתורה בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה.

במקומות שונים נתפרשה המחלוקת הזו כמחלוקת בין גישה של אחווה בתוך המשפחה היהודית ("ואהבת לרעך") לבין הגישה המטפחת את האחוה הכלל – אנושית ("זה ספר תולדות אדם"). בן עזאי מבקש למצוא את הבסיס המשותף לאחריות שבין בני האדם במקור הבריאה. זה ספר תולדות אדם מבקש לומר שנקודת המוצא לכל היפרדות אנושית צריכה להיות ממקום החיבור של "יום ברוא אלקים אדם". את הגישה הזו, שיש בה את היסודות העמוקים ביותר להומאניזם עולמי, אימצו אנשי חינוך והגות שביקשו לאזן את החברה היהודית הנמשכת להגדרות לאומיות סגורות על חשבון אהבת האדם הכללי.²

ייתכן שאפשר להמשיך את דרשתו של בן עזאי עוד צעד קדימה. הפסוק "זה ספר תולדות אדם" פותח את פרק ה' בבראשית, שהוא הפרק המתאר את יצירת האנושות. ראשיתו של הפרק, אותו דורש בן עזאי כ"כלל גדול בתורה" מתאר את בני הזוג:

(א) זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹקִים אָדָם בְּדִמוֹת אֱלֹקִים עָשָׂה אֹתוֹ:

² ראו מ' גרינברג, על המקרא ועל היהדות, תל אביב תשמ"ו, עמ' 51 ויותר בתוקף בעמוד 65: "ברור לי כי בשלבי החינוך הראשונים עדיפות צריכה להינתן לתפיסה הכוללת, המאחידה את האנושות במהותה".

(ב) זָכַר וְנִקְבָּה כְּרָאָם וַיִּבְרָךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם כְּיוֹם הַכְּרָאָם :

יש אפשרות לתאר את דברי בן עזאי דווקא בהקשר של איש ואשה, ששניהם ביחד קרויים אדם: זכר ונקבה בראם... ויקרא את שמם אדם". אולי מבקש בן עזאי ללמד אותנו שזה ספר תולדות אדם, הבסיס של האיש והאשה ששניהם קרויים אדם, זה הכלל שממנו נובעת האנושות כולה. רבי עקיבא קובע שהכלל הגדול של התורה הוא זה שהאדם יוצא מעצמו. המפגש עם האחר, עם הזולת, הוא הכלל הגדול שבתורה. ר' עקיבא מציב את הזולת בדמות "רעך". מכאן מתחיל הכל. ריע" שונה מ"אחיד". התורה משתמשת פעמים רבות בכינוי אל האחר בתור "אחיד" אך כאן מצווה התורה לאהוב את הריע. אהבת הריע היא אהבת השונה והאחר במהות. זהו לא האח שמחובר אלי מרחם, זוהי לא השלמות שלי, אך העולם יתקיים בזכות אהבה זו. הידיעה שיש מצוות אהבה למישהו שהוא מחוץ אלי מאפשרת להתחיל לבנות את העולם. בהקשר הזה יוצר האדם את קשריו החברתיים, ובראש וראשונה עם אשתו: "ואהבת לרעך כמוך" מתקיים קודם כל בין איש לאשתו (כך מוסר רבי חיים ויטאל בשם האר"י). גם הגמרא מחזקת כיוון זה בלימודים שונים: אסור לקדש אשה לפני שיראנה, שנאמר "ואהבת לרעך כמוך". מבחינה זו אין הבדל מהותי בין קשר של איש לאשה לבין קשר שבין איש לאיש.³

על כך חולק בן עזאי: לטענתו: זה ספר תולדות אדם" עוסק בכלל היסודי של העולם שמבוסס על הזוג, שהם האדם. אין איש בלא אשה ולא אשה בלא איש. איש בלא אשה לא יכול לבטא בשלמות את המושג אדם: "צלם האלקים" יכול לבוא לידי ביטוי רק בשלמות הזו ולכן הכלל הגדול של התורה איננו ב'אני ואתה' אלא דווקא ב'איש ואשה'. כך דורש רבי חייא בר גמדה (בראשית רבה פרשה י"ז, א): "כל שאין לו אשה... אף אינו אדם שלם שנאמר ויברך אותם ויקרא את שמם אדם". המעמד הרוחני של האיש והאשה שווה לחלוטין: שניהם קרויים אדם ושניהם יחד מרכיבים את הדמות השלמה של "צלם אלקים". דמות זו מבוססת על הבריאה של פרק א בבראשית: "ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלקים ברא אותו ונקבה ברא אותם". הזכר והנקבה אינם זהים ל"איש ואשה". האחרונים קרוצים מאותו חומר "כי מאיש לוקחה זו". הזכר והנקבה הם שניים שבהתאחדם נהיים לאחד הנקרא "אדם". ה"אדם" הזה נברא ולא רק נוצר. זוהי בריאה כמו שבריאת העולם היא בריאה. כמעט ולא נמצא בכל תיאור מעשה בראשית עוד "ברא": "בראשית ברא" = "ויברא את האדם".⁴ לכן בברכות הנישואין אנו פותחים ב"הכל ברא לכבודו" ומסיימים ב"אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה". החיבור בין הזכר לנקבה יוצר את האדם. חידושו של בן עזאי ב"ספר תולדות אדם" שהוא הכלל שעליו מבוססת התורה כולה.

³ ואכן על הבנה זו מבוסס אחד מספריו של הרב אבינר: "ואהבת לרעייתך כמוך" (ירושלים תש"ס). "עליו ללמוד תחילה לפתח קשרים עם בני מינו ולאחר מכן ילמד ליצור קשר גם עם בן המין השני..הקשר בין בני זוג הוא קודם כל קשר בין שני בני אדם... (עמ' 12 – 13 ועוד).

⁴ ראה מאמרו של י' רוזנסון, "בריאת אשה", בתוך: מ' שילה (עורכת), להיות אשה יהודיה, ירושלים 2001, עמ' 122 – 133.

אך משנתו של בן עזאי, הכוללת את הזכר והנקבה בהגדרת האדם, הכוללת את הגוף והנפש בצלם האלקים, עומדת בסתירה איומה לסיפור חיון, וכבר ר' אלעזר בן עזריה העיר על כך (יבמות שם):

אמ' לו ר' לעזר בן עזריה בן עזיי נאין דבריין כשהן יוצאין עושיהן יש נאה דורש ואין נאה מקיים נאה מקיים ואין נאה דורש ואין נאה מקיים אמ' לו מה אעשה חשקה נפשי בתורה יתקיים עולם באחרים

המסורת התלמודית יודעת שכן עזאי לא קיים את מצוות פריה ורביה ולא עזב את לימוד התורה אפילו למצוות עונה. הגמרא (כתובות סג ע"א) מספרת שבתו של רבי עקיבא היתה מקודשת לבן עזאי. מקודשת אך לא נשואה. בן עזאי נשאר דבק בתורה ולא התגבר על חשקו. זה סיפור מדהים על חכם שבונה שלמות של אדם מורכב אך אינו מתגבר על יצרו. הגמרא יודעת לספר על הקונפליקט הזה, שבין חכמים לביתם, באופן נרחב (קובץ הסיפורים בכתובות, שם). המתח בין "והגית בו יומם ולילה" לבין חובת הנישואין וההולדה הביאו את החכמים למצבי משבר וחורבן בית. הפתרון הנוצרי, היוצר סתירה בין הגוף לנפש, וממילא מאדיר את הנזיר הבתולי, לא מקובל על חז"ל בכלל ולא על בן עזאי בפרט. מכל הדגמים של החכמים הנאבקים בקונפליקט זה רק רבי עקיבא מוצג באור חיובי. כל השאר נמשכו אחרי חשקם וסופם שהחריבו את ביתם. אצל רבי עקיבא נוצר הפתרון על ידי שיתוף מלא של האשה בקונפליקט. כשהאשה חושקת שבעלה ילך לתורה במקום אצלה הופך המתח להרמוניה. כשרבי עקיבא מחוזה על ידי תלמידיו, בגלל גדולתו בתורה, הוא אומר את המשפט שיהפוך להיות מטבע חוזר אצל תלמידי חכמים שבינם הניח להם לשקוע בתורה: "שלי ושלכם – שלה". ברוח זו גדלה בתם של רבי עקיבא ורחל. היא גדלה על דבקות בתורה כאידיאל משותף של כל הבית. הבית מפנה מקום לאבא שחשקה נפשו בתורה. הדגם המקודש של אמא שלה, רחל, היה תלוייה אצלה בבית באותיות של קידוש לבנה: הדבקות של רבי עקיבא בתורה מקודשת על ידי רחל שמסוגלת לראות אותו עם צרתה, ולשלוח אותו לשנות לימוד רבות בברכה. בתה של רחל מוסיפה עוד נדבך באידיאל של נישואי הנזירות של ר' עקיבא: היא מתקדשת ואינה נישאת. בן עזאי מלא חשק: לתורה. תאוות התורה שלו מוליכה אותו למערכת חיים הנוגדת את כל רעיונותיו: כל השלימות שעליה הוא דיבר: שלמות הזוג, שלימות הגוף והרוח, חובת מצוות פרו ורבו – על כולם הוא מוותר מתוך חשקו לדבקות בתורה. את מימוש האידיאות שלו יעשו אחרים. החשק הוציא את בן עזאי מעולמם של בני אדם המעמידים את העולם. הוא יודע שבהמשכו אחר החשק של לימוד התורה הפך את עצמו להיות שופך דמים, ממעט בדמות ובזה איבד את עולמו.

סופו, באותו פרדס עלום שכל כולו אינו אלא ביטוי לאבדן הגבולות שבין אדם לאלקים. הגמרא מתארת את הרגע שלפני הכניסה לפרדס, ר' עקיבא נותן לשלשת חברי הצוות שלו הוראות אחרונות לפני הכניסה (בבלי חגיגה י"ד ע"ב):

ארבעה נכנסו בפרדס, ואלו הן: בן עזאי, ובן זומא, אחר, ורבי עקיבא. אמר להם רבי עקיבא: כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים! משום שנאמר (תהלים ק"א) דובר

שקרים לא יכון לנגד עיני. בן עזאי הציץ ומת, עליו הכתוב אומר (תהלים קט"ז) יקר בעיני ה' המותה לחסידיו.

בן עזאי יודע שבדרך שאדם רוצה לילך מוליכים אותו. הוא יודע שהדרך שלו, דרך החשק, המנותק לגמרי מהדמות אותה בנה בעיני רוחו, איננה מובילה לשלמות. הוא יודע ש"שכר מצווה מצווה ושכר עבירה עבירה". אך אהבתו לתורה מוליכה אותו לדרך שממנה אין חזרה. הוא נשאב לעולמות העליונים ונוטש את הארץ לבני אדם, שיבנו בתים, ישאו נשים ויקדשו את ה' בארצות החיים.

המאה ה - 19 קירבה את העולם לתובנה של בן עזאי, המבססת את עיקרון השוויון שבין בני האדם בכלל ובין המינים בפרט, אולם המאה ה - 21 עירערה את התובנה שלו בדבר השלמות שיוצרת הזוגיות הדו - מינית. הרוח הנישאה בחוגים ליברלים היא שהאדם נברא יחיד, כשלם ולא כחלק. כבוד האדם מדבר על בלעדיותו של האדם ולא על קשריו המשפחתיים. נושא זה נמצא בויכוח תרבותי תוסס שמן הסתם עוד יזין אותנו ימים רבים. הכלל של רבי עקיבא מינורי יותר. הוא יודע שאנחנו שונים ומגוונים. מתוך קבלת השונות והריחוק הזה הוא מבקש שלפחות נקפיד על הקדושה בעולמנו, זו המודעת לזכותו של הזולת לחיות את חייו על פי רוחו ורצונו, מבלי לפגוע בזולתו.

ⁱ ח' קוליצ, הנ"ל (בהערה הקודמת), עמ' 30 - 31, מצטט את דברי בעל סדר הדורות (ערך רבי יהושע בן קרחה), הטוען שבאותה תקופה שהיה רבי עקיבא עם הארץ היה נשוי לאישה שממנה נולד בן וז"ל של בעל סדר הדורות: "ראיתי במשנה פרק ג דידים: ר' יוחנן בן ישוע בן חמיו של רבי עקיבא. לפי זה היתה לו אישה שהיתה בת ישוע. אם כן יש לומר דבת ישוע נשא כשהיה בן י"ח. אם כן יש לומר דרבי יהושע בן קרחה היה בנו של רבי עקיבא מאשתו הראשונה בת ישוע חמיו. וסמך רמז לזה שקרא בנו יהושע, על שם חמיו". גם הרב היימן בתולדות תנאים ואמוראים אומר (על פי המקור כאן) שבלי ספק היתה לו אישה לפני בתו של כלבא שבוע. המשותף לכל הוא הניסיון לחבר את כל האגדות הסותרות על רבי עקיבא ולהעלותם לכדי סיפור אחד.

ⁱⁱ גם במדרש תנחומא, פרשת האזינו סימן ג מופיע משל זה בצורתו המתוקנת: "ולמה נמשלה תורה למטר לומר מה מטר משחקת אבנים שנאמר (איוב יד) אבנים שחקו מים, אף התורה משחקת לב האבן, וזהו שארז"ל אם אבן הוא נמוח ואם ברזל הוא מתפוצץ, לכך אין טוב לאדם כי אם להמית עצמו על דברי תורה ולעסוק בה תמיד יומם ולילה, וזהו שנאמר (יהושע א) והגית בו יומם ולילה".

ⁱⁱⁱ על כך עיין למשל הרב יהודה ברנדס, אגדה למעשה ולפניו דניאל בוויארין, הבשר שברוח.

^{iv} עיין נ' בן ארי, ר' חמא בן ביסא, אתר דעת תשס"ו; י' פרנקל, עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה, תל אביב תשמ"א, פרק שישי: תלמידי חכמים וביתם, עמ' 115-99.